

A nem referenciális személytelen szerkezetek használata néhány finnugor nyelvben

8. Félúton Konferencia
Budapest, 2012.10.2.

F. Gulyás Nikolett (ELTE NyTDI, Uralisztika)

Bevezetés: alany – ágens - kiváltó

- cél: a személytelenség kategóriájának átfogó vizsgálata, (Stipa 1962, Schiefer 1981) nyomán
- Siewierska (2008: 116): „From the structural point of view impersonalization is associated with the **lack of a canonical subject**, from the functional perspective with *agent defocusing*.”
 - a tág értelemben vett Ágens (kiváltó; **instigator-I**): az esemény legérintettebb résztvevője; ált. élő és emberi – vö. *I sing/am cold/can dance*. (Én énekelek/fázom /tudok táncolni. ~ **Neki teljesen elege van**.
 - defókuszálás/csökkentés/leszorítás: a szalienciának a normától való eltérése (i. m. 121) – tkp. figyelemirányítás

Személytelenek az A/I háttérbe szorítása alapján

► Siewierska (2008):

A) az ágens nem vagy csak kevésbé kidolgozott

B) az ágens lefokozott a prototipikus alanyi és topikpozícióból

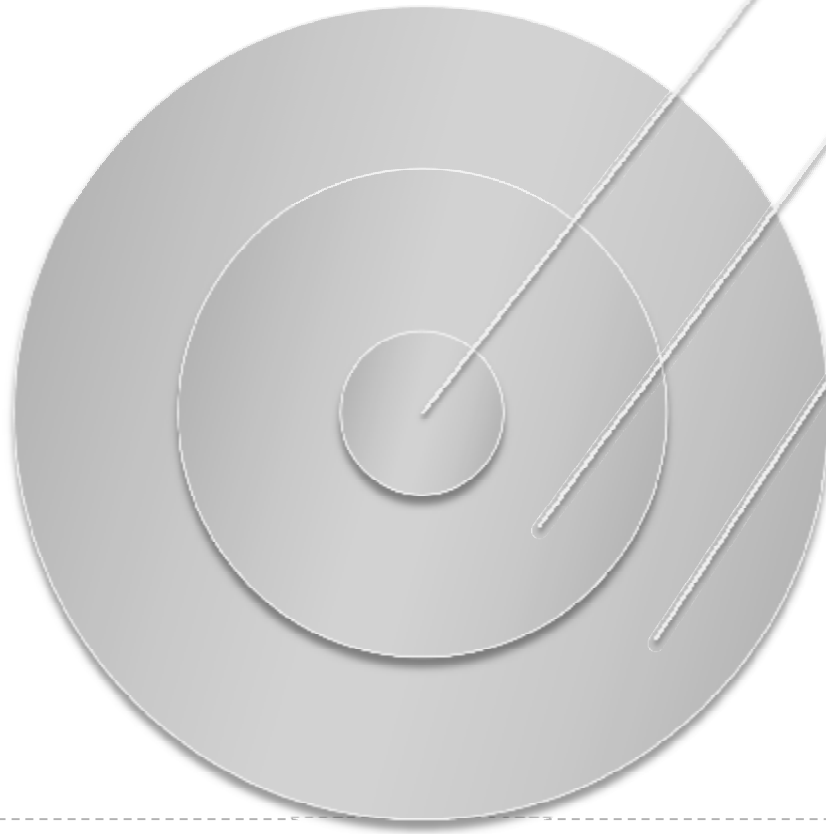
C) az ágens lefokozott és nem kidolgozott

► a vizsgált nyelvek (összesítés):

- ugor: **magyar**, szurguti hanti
- permi: **udmurt**, komi, permják
- **mari** (korábban) volgai
- balti-finn: **finn**, észt

Típusok és tipikusság (A alapú)

nincs hierarchia $\leftrightarrow$
fokozatiság,
családi hasonlóság

*személytelen passzív
időjárásige*

PI 3 személytelen sz.
kvázi kauzatív – modális –
melléknévi sz.
reflexív sz.

generikus főnév
(határozatlan
névmás)

Alany – ágens - kiváltó

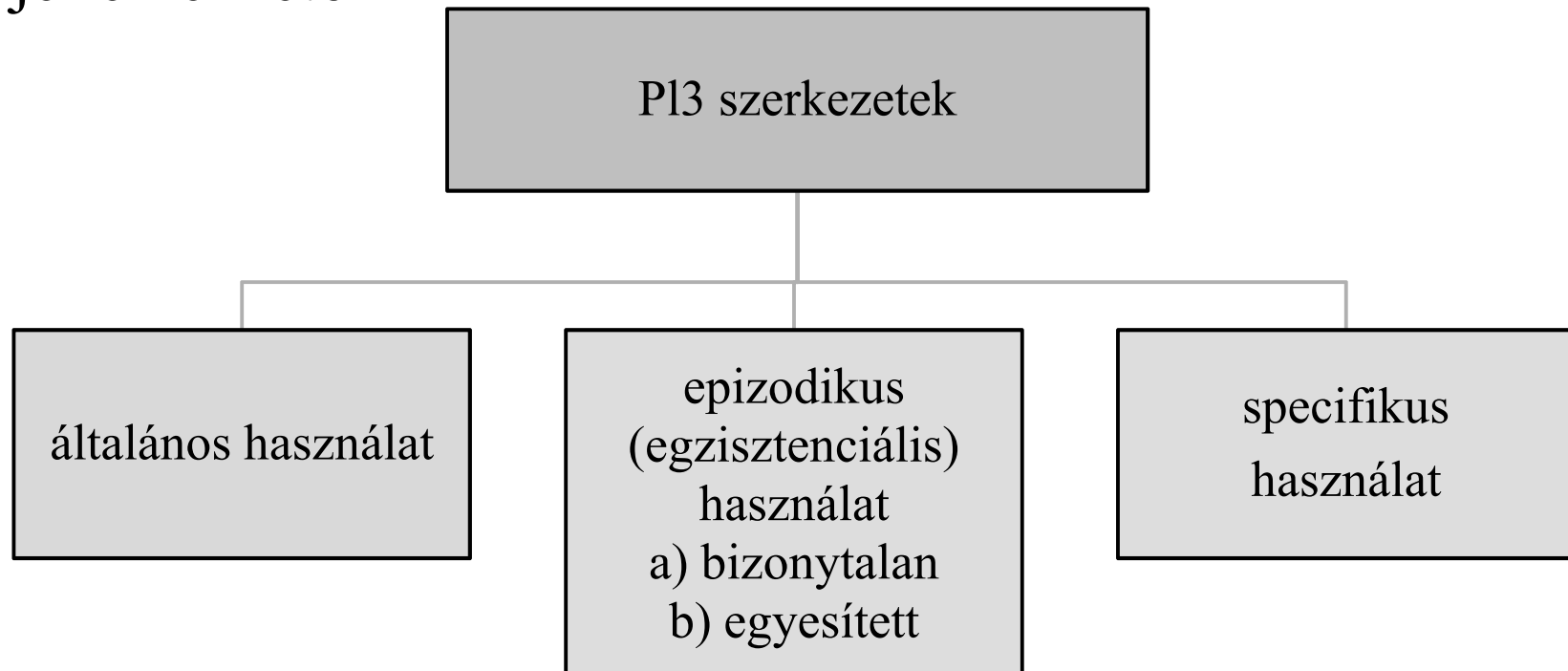
- Malchukov–Ogawa (2011: 23): a **prototipikus alanyi** tulajdonságok
 - referenciális argumentum
 - határozott NP
 - topikális
 - élő
 - cselekvőképes
- ▶ 3 fő típus:
 - a) az agentivitási jegyekre (A-impersonals)
 - b) a topicalitásra (T-impersonals)
 - c) a referenciára (**R-impersonals**) érzékeny konstrukciók

Referencialitásra érzékeny szerkezetek (R-imp)

- ▶ látszólag (morfológiailag) személyes
- ▶ alany: emberi és nem referenciális
- ▶ kódolás:
 - ▶ lexikális kódolás ('ember')
 - ▶ **névmási kódolás** ('egy' névmási alak; *man*, **Pl3**, egyéb)
 - ▶ speciális szerkezetek (*participiumos*, reflexív)
- ▶ a korpusz:
 - ▶ PM (Luutonen 2010)
 - ▶ kb. 14000 token
 - ▶ magyar, udmurt, mari, finn (permják)
- ▶ kérdőív: az összes szerkezettípusra: referencia, hatókör, ágentivitás (F. Gulyás 2012)

P13 szerkezetek – használati típusok az alany referenciális hatóköre alapján

- ▶ Siewierska (2011): az európai nyelvekben az R-típusú szerkezetek közül a **man** és a **P13** azonos jegyek alapján jellemezhető

P1 3 konstrukciók - általános használat

- ▶ bizonytalan/valószínűtlen (habituális, potenciális, kondicionális, jövő, negatív és deontikus) kontextusban
- ▶ P13-ra leginkább a **habituális** a jellemző
- ▶ alanyi referens: **bármely** tetszőleges X egyed vagy
- ▶ ált. a beszélő és gyakran a hallgató kizárása
- ▶ nagyon gyakori a (hely-/idő)határozói bővítmény (i. m. 62–3)

ud. (1a) *Берло дыре маккеукул сярысь верасько.* (P13)

ma. (1b) *Кызытсе жапыште ала-момат ойлат.* (P13)

fi. (1c) *Viime aikoina on puhuttu kaikenlaista.* (imp. p.)

‘Beszélnek mostanában mindenfélét.’

ud és fi: kontextus nélkül nehezen érthető; ma: érthető

mind: referencia: **többes, beszélő és hallgató kizárva, bárki**

Példák

ud. (2a) *Гужем кионъёс, адями вылэ уг урдскыло, **шуо**, нош кин тодэ, кыће ке ур мемез урдскоз но...*

ma. (2b) *Чынак, кенгежым пуре айдеме үмбак огеи кержалт, **маньт**, но кенета иктаж-могай полманже лектынат кертеи...*

fi. (2c) ***Sanotaan** kyllä, etteivät sudet hyökkäile kesällä, mutta jos yhtäkkiä jokin hullaantunut hyppääkin.*

(2d) [Meggémbereðve lépdelt Pavlik mögött az erdei ösvényen, és nyugtalanul tekintgetett jobbra-balra: mi lesz, ha farkas jön?] *Igaz, azt **mondják**, hogy nyáron a farkasok nem támadják meg az embert, de hátha mégis előugrik valami veszett fenevad.* (PM 5)

P13 konstrukciók epizodikus használat

► altípusok:

- a) **bizonytalan**: nincs alanyra vonatkozó információ; a kontextusból kikövetkeztethető
 - b) **egyesített**: kijelöli a lehetséges referensek csoportját, de egyedeit nem; lehet csoport vagy annak nevében eljáró egyed hasonló a határozatlan alanyú szerkezetekhez
- időbeli korlátozások (ált. perfektív), így szűkítve a referensek körét (i. m. 63–4)

(3a) *Kopogtak.* ~ *Valaki kopogott.*

- ugyanígy a mariban és az udmurtban, de a finnben:

fi. (3b) *Oveen koputettiin.* (imp. p.) ~ *Joku koputti (oveen).*

de: (4a) *Már megint emelték a tojás árát.*

(4b) **Valaki már megint emelte a tojás árát.*

Példák

► a többes olvasat indokolt

ud. (5a) *Жоген мон доры ваньбурме **гожъяны лыктозы**,
колхозэ сётон вылысь...*

ma. (5b) *Вашке мый декем сурт погылан описьым **ыштаи**
толым, мыйын погем колхозлан пуаи шонат...*

fi. (5c) *Kohta ne **tulevat** kirjoittamaan omaisuuttani kolhoosiin
luovuttamista varten...*

(5d) [- Én... hozzátok... segítségért... Segítetek?

A nagyapa megmozdult.

- Amit csak tudunk, Arszenyij Ignatjevics.

- Hát akkor... *Rövidesen **össze fogják írni** a vagyonomat, hogy adjam át
a kolhoznak...*

Hirtelen felállt, száját összeszorította, és hangosan, az orrán keresztül
fújta a levegőt.

- Nem adom az átkozottaknak! Semmit sem adok! Inkább elégetem!
És gabonát sem adok!] (PM 1283)

Pl3 konstrukciók speciális használat

- ▶ a man szerkezetre jellemzőbb inkább: a névmásnak E/1, T/1, ritkábban: 2, 3 személyű referáltja van (i. m. 64–5)
- ▶ a finnugor nyelvekre az ‘**ember**’ és a ‘**nép**’ lexémák kvázi **névmási** használata jellemző

ud. (6a) *Адями яратэ (нөртэм) воштүськонъёсты.* (egyes sz.)

ma. (6b) *Айдеме-влак ваишталтым йöратат.* (többes sz.)

fi. (6c) *Ihminen pitää vaihtelusta.* (egyes sz.)

‘Az ember szereti a változatosságot.’

- ▶ Pl3 szerk.: egy meghatározott egyedre utal, aki a beszélő számára ismert; szorosan a beszédshituációhoz kötött (gyakran audiovizuális kapcsolatra való utalás vö. *üzen, keres, felhív*, stb.) (i. h.)

Példák

► a tágabb kontextusban nincs utalás arra, hogy az alanyi referens a hallgató számára is ismert

► az alanyi referens itt inkább egy egyed (?)

ud. (7a) *Туннэ кооперативе **ваизы** но мон басытү.*

ma. (7b) *Таче кооперативыи **конденыт**, ну, мыят налынам.*

fi. (7c) ***Toivat** tänään kooperatiiviin, no, ja minä otin.*

(7d) [- Cukorka! - visít örömeben Fegya.

-Adjál, apácskám! - szajkózza ugyanolyan hangon Roman.

- Töltött! Trofim csettintett, és a zacskót lóbálva, hirtelen rekedt nevetésbe tör ki.] *Ma **hozták** a szövetkezeti boltba, na, én meg elvettem.* (PM 257)

Gyakoriság

- ▶ a specifikus és az epizodikus használat elhatárolása nem mindig egyértelmű
- ▶ ha a tágabb kontextus alapján nem meghatározható, akkor lehet specifikus

	magyar	udmurt	mari	finn
általános	13	10	10	1
epizodikus	16	11	11	1
speciális	1	1	1	1
összesen (példány)	30	22	22	3

Összegzés

- ▶ a **Pl3 gyakorisága**: magyar > udmurt és mari > finn
- ▶ az egyes **használati típusok** megoszlása:
epizodikus > általános > speciális
- ▶ a **nem referenciális** szerkezetek **tipikussága**:
 - ▶ Pl3: tipikus stratégia a magyarban (F. Gulyás 2012), az udmurtban és a mariban (Kalinina–Kolomatsky–Sudobina 2006)
 - ▶ man/ember: marginálisabb, a típusgyakoriság alacsony
 - ▶ személytelen passzív: a finn nyelv legáltalánosabb stratégiája (vö. pl. Blevins 2003, Helasvuo–Vilkuna 2008)
- ▶ további tervek: a Pl3 szerkezetek összehasonlító vizsgálata nagyobb korpusz és elfogadhatósági ítéleteket vizsgáló kérdőívek alapján

Hivatkozások

Nagyon köszönöm adatközlőim, Yulia Speshilova, Tatiana Efremova, Jyri Lehtinen segítségét

Forrás:

PM = LUUTONEN, JORMA 2010. Pavlik Morozov –paralleelitekstikorpus 2010. Research Unit for Volgaic Languages. University of Turku. Kézirat.

Irodalom:

F. GULYÁS NIKOLETT 2012. A functional distribution of impersonals in Permyak, Udmurt and Mari. Elhangzott: Graduate Conference on Areal Linguistics, Grammar and Contacts. Tartu, Észtország. 2012. 05. 05.

HELASVUO, MARJA-LIISA – VILKUNA, MARIA 2008. Impersonal is personal: Finnish perspectives. *Transactions of the Philological Society* 106 (2): 216–45.

KALININA, ELENA – KOLOMATSKY, DMITRIY – SUDOBINA, ALEXANDRA 2006. Transitivity increase markers interacting with verb semantics. Evidence from Finno-Ugric languages. In: KULIKOV, LEONID – MALCHUKOV, ANDREJ – DE SWART, PETER eds. *Case, Valency and Transitivity*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 441–64.

MALCHUKOV, ANDREJ – OGAWA, AKIO 2011. Towards a typology of impersonal constructions. A semantic map approach. In: MALCHUKOV, ANDREJ – SIEWIERSKA, ANNA eds. *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 19–56.

SCHIEFER, ERHARD 1981. Das anonyme Subjekt in den finnisch-ugrischen Sprachen. In: BERECKZI GÁBOR – MOLNÁR JÓZSEF szerk. *Lakó-émlékkönyv*. ELTE, Budapest. 140–57.

SIEWIERSKA, ANNA 2008: Introduction: Impersonalization from a subject-centred vs. agent-centred perspective. In: *Transactions of the Philological Society*, 106/2: 115–137.

SIEWIERSKA, ANNA 2011. Overlap and complementarity in reference impersonals. Man-constructions vs. third person plural impersonals in the languages of Europe. In: ANDREJ MALCHUKOV – ANNA SIEWIERSKA eds. *Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 57–89.

STIPA, GÜNTER 1962. Impersonale Ausdrucksformen. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 125: 579–92.

Köszönöm a figyelmet!

nikolett.fgulyas@gmail.com

Készült az OTKA-104249 sz. kutatás keretében